

İSLAM KAYNAKLARI VE ARKEOLOJİ ARAŞTIRMALARINA GÖRE IX-XII. YÜZYILLARDA FERGANA ŞEHİRLERİ VE ŞEHİR KÜLTÜRÜ

AYNAKULOVA, Gülnisa*
TÜRKİYE/TURCIYA

ABSTRACT

Fergana Cities and Urban Culture in IX-XIIth Centuries According to Islamic Sources and Archaeological Studies

The Arabian conquests, which damaged the public works in Middle Asian cities in the early periods, later had an equally important role in the radical changes experienced in the outlook of these cities. The subordination of Middle Asia to Arabian caliphate gave way to the development of commercial relations between Near East and Transoxiana and this, naturally, had been an important factor in the expansion of cities. The fact that Islamic rule dominated the region, thus its being connected to the centrally governed regular Caliphate establishment system, led to the improvement of cultural relations, trade, and craftsmanship which had a crucial role in the second urbanization period of Middle Asia in the IX-Xth centuries. The information from the writings of Muslim authors on Transoxiana cities and the archaeological studies demonstrate that distinctive features and events of this historical period left their imprints on the fates of all Fergana cities to an extent.

The Fergana Valley of the IX-Xth centuries is defined in detail by the Islamic literature. If the written sources state that there were only four cities, namely Kâsân, Ahsiket, Urest, and Hocend, in Fergana in the Arabian conquest period, the Xth century Islam sources mention nearly 40 large and small cities located in Fergana. The capital city of the region was Ahsiket and according to the writings of Muslim author İbn Havkal the width of the city was one third of a league. He mentions that the city had a kuhendiz (citadel). It also had a rabad [open marketplace]. Dar el-İmare [government office] and prison were in the kuhendiz, the mosque was outside the kuhendiz. The feast praying place was by the Şaş river. The bazaars were both in the city and the rabad. Nevertheless, most of the bazaars were in the city. The structures were made of clay. There were walls around the rabad. The inner city had many gates (According to Istahri, there were five gates). One of them was Bâbu Büceyr, and the other Bâb el-Murakkaş. The rest of the gates were Kâsan, Cuma Mescidi, and Rahabe. There were streams and numerous pools both in the city and the rabad. Each gate of the rabad served as

* Dr., Gazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, e-posta: gulnisa@gazi.edu.tr

the passages to two league-long fertile vegetable gardens and rivers. After passing the Şaş river there were pasturages and sandy lands along a day's journey. In **Hudûdu'l-Alem**, Ahsiket is defined as a place where emirs (Muslim rulers) and administrators resided. According to the information we get from this source, the capital of Fergana was located by the Sır Derya coast, on the skirts of a mountain where there were many gold and silver mines. According to Sem'ani, Ahsiket was the most beautiful and cleanest city in Fergana. Various channels irrigating the city were flowing into nice depots the walls of which were laid with brick and lime. According to Mukaddesî, Ahsiket was one and a half time larger than the famous Palestinian city Remle. The archaeological findings demonstrate that the walls of Ahsiket were all surrounded by deep dikes which had high outer walls. It is understood from the large size of the handicrafts markets and high amount of coins and slag found that the city was a trade and handicrafts center. The solid walls and strong kuhendiz of the city clearly suggest that it was an administrative center. Various Mediaeval ceramic articles were found in the city square. Among these ceramic ware, the ones belonging to the Turkish period, especially Samanoğlu and Karahanlı periods are in majority. These Fergana cities narrated by Muslim authors were not only centers of political power, trade, and handicrafts. Besides, highly sophisticated mine processing ateliers and shops were gathered in these cities. In addition, we see that a crowded cultural network including cities, caravanserais, and castles appeared in the Yedisu region, coasts of Isık Lake, and Tian Shan Mountains after the region was taken under control by the Karahanlıs. Many commercial caravans were passing through these lands to reach cities like Samarkand, Bukhara, etc.

In this paper, Mediaeval Fergana cities like Ahsiket, Kasan, Marginan, Kuba, Oş, Özkent, etc. in the pre-Mongol invasion period, the characteristics of the cities, Mediaeval Fergana urban civilization will be dealt with relying on the Islamic literature and archaeology studies.

Key Words: mediaeval fergana, mediaeval fergana cities, Turkish culture, mediaeval urban life and urban culture.

Genel olarak VIII. yüzyıl Orta Asya'nın iki büyük dönemini birbirinden ayıran hudut bir dönemdir. İslam ordusunun fethi; bununla birlikte bölgede İslamiyet'in yayılışı, Arap dilinin devlet dili yerine geçmesi, küçük prensliklerin tek devlet sistemine dâhil edilişi, yeni kültürel ve ekonomik münasebetlerin meydana gelmesi bölgedeki maddi ve manevi kültürün büyük ölçüde değişmesine yol açmıştır. İlk zamanlarda Orta Asya şehirlerinin bayındırlığına büyük zarar veren Arap fütuhati sonraları bu şehirlerin görünüşlerinin tamamıyla değişmesinde de aynı derecede olumlu rol oynamıştır. Orta Asya'nın Arap Hilâfeti'ne bağlanması Yakın Doğu ile Maveraünnehir arasındaki ticari ilişkilerin genişlemesine yol açmış ve bu durum

doğal olarak şehirlerin gelişmesinde büyük etken olmuştur.¹ Bölgenin İslam sancağı altına girmesi, dolayısıyla bir merkezden yönetilen muntazam Hilâfet sistemine bağlanması kültürel ilişkilerin ilerlemesine, ticaretin ve zanaatın gelişmesine yol açmış ve Orta Asya'nın IX-X. yüzyıllarda meydana gelen ikinci şehirleşme döneminde çok önemli rol oynamıştır.² İslam müelliflerinin Maverâünnehir şehirleri hakkında yazdıkları ve yapılan arkeolojik araştırmalar sonucunda elde edilen bilgiler, bu tarihi döneme özgü ayırıcı vasıflar ve olayların, bütün Fergana şehirlerinin kaderinde de belli derecede iz bıraktıklarını göstermektedir.

IX-X. yüzyılların Fergana Vadisi, İslam coğrafyacıları tarafından detaylı bir şekilde tasvir edilmiştir. Eğer yazılı kaynaklar Arap fütuhâtı dönemi Fergana'da Kâsân, Ahsiket, Urest ve Hocend olmak üzere sadece dört şehrin bulunduğu söz ediyorlarsa, X. yüzyıl İslam kaynakları artık Fergana'da bulunan yaklaşık 40 tane büyük ve küçük şehirden söz etmektedirler. Bunlardan Hocend, daha o zamanlarda surlarla çevrilmiş bir rabata sahipti.³

Fergana Bölgesi Semanî'ye göre doğuda; Ceyhun ve Seyhun nehirlerinin ötesinde bulunan geniş bir bölgedir.⁴ Yakut Hamavî, Fergana'nın sadece bir bölge adı olmayıp aynı zamanda bir şehir adı olduğunu da belirtmektedir. Ona göre söz konusu bölge, doğuda Haytal tarafından Türklerle sınır olup Semerkant'tan 50 fersahlık bir mesafede bulunmaktadır⁵ (Hurdâdbih'in eserinde 53 fersah olarak gösterilmektedir⁶). İstahrî, vilayetin çok zengin ve nüfusunun çok kalabalık olduğunu kaydetmektedir. Ona göre Fergana dağlarında çok sayıda altın, gümüş, bakır, firuze, civa, kömür ve nişadır bulunmaktadır. Maverâünnehir'de nişadının bulunduğu tek maden ocağı buradadır⁷. Mukaddesî, Fergana'da bulunan yaklaşık 40 tane büyük ve küçük şehirden söz etmektedir.⁸ Şehirleri sayarken otuz bir şehir ismini zikretmekte ve başşehir hariç bunları üç gruba ayırmaktadır. Bunlar:

1. Miyan Rudan Bölgesi: Şimdiki Narın ile Kara Derya nehirleri arasına denilip Doğu Fergana'yı temsil etmektedir.

2. Nesya Bölgesi: Güney Fergana'yı temsil etmektedir.

3. Vagiz Bölgesi: Kuzey Fergana'yı temsil etmektedir (yani Sir Derya'nın kuzeyinde bulunan şehirleri içermektedir⁹).

¹ Gafurov, B. G., **Taciki. Drevneyşaya, Drevnyaya i Srednekovaya İstoriya**, Moskva, 1972: 182.

² Belenitskiy A. M.-Bentoviç İ. B. ve Bolşakov, O. G., **Srednekoviy Gorod Sredney Azii**, Leningrad, 1973: 163.

³ **İstoriya at-Tabari**, Red.: Yusupov, E. Yu.-Hayrullayev, M. M.-Amincanova, S. A. ve başkaları, Taşkent, 1984: 1443.

⁴ Semanî, IX, 274.

⁵ Yâkût el-Hamavî, VI, 364.

⁶ Hurdâdbih, 30.

⁷ İstahrî, 334.

⁸ Mukaddasî, 262.

⁹ Mukaddasî, 262.

Mukaddesî ve diğer coğrafyacıların verdiği bilgilere göre birinci gruba Nasrâbâd, Minare, Renced, Şikit, Zârkân, Hayrlam, Beşbeşan, Özkent; İkinci gruba: Oş, Kuba, Marginan, Riştan, Vankes, Kend, Aval, Nevkat-Miskân, Uştikan, Zenderamş; Üçüncü gruba: Bükend, Kâsân, Bâb, Çarek, Aşt, Tubkâr, Dicerkerd, Bigân, Tishan, Cidgil, Şâvdân, şehirleri girmektedir.¹⁰ İbn Hurdadbih gibi en eski Arap coğrafyacılarına göre, Batı Asya'dan Hilâfet'in doğu hududuna giden ana yol Hocend'de Sır Derya'yı aşmaktadır. Bundan sonra Ahsiket'e kadar nehrin sağ sahili takip edilmekte ve Ahsiket'ten sonra yeniden nehir aşılarak Kubâ, Oş ve Özkent'e ulaşılmaktadır.¹¹ İstahrî, Sır Derya'nın güneyindeki mntıklardan geçen bu yolu ana yol olarak göstermektedir.¹²

İslam kaynaklarının verdiği bilgilerden söz konusu dönemlerde Fergana Bölgesi'nin baş şehrinin Ahsiket olduğu anlaşılmaktadır. Günümüzde Sır Derya'nın kuzey sahilinde, Namangan şehrinin 20 km güneydoğusunda, tarih literatüründe Ahsiket (X-XIII. yy.) ve Ahsı (XIV-XVII. yy.) olarak bilinen bu eski şehrin büyük harabeleri bulunmaktadır.¹³ Arkeolog uzmanlar bu şehrin en az iki bin sene önce meydana geldiğini ileri sürmektedirler.¹⁴ İslam müelliflerinden İbn Havkal, Orta Çağ Ahsiket şehrini şöyle tasvir etmektedir: “Şehir Şaş nehri üzerinde düz bir arazide kurulmuş, kendisiyle dağlar arasında 0.5 fersah uzaklık bulunan bir beldedir. Nehrin kuzeyindedir. Şehrin bir kuhendizi vardır. Şehrin ayrıca bir rabatı bulunmaktadır. Dar el-İmare ve hapishane kuhendizde, camisi kuhendiz dışındadır”¹⁵ (İstahrî'ye göre şehristandadır).¹⁶ Bayram namazgâhi Şaş nehrinin kıyısında bulunmaktadır. Çarşıları hem şehirde, hem rabatta yer almaktadır. Bununla beraber, çarşıların çoğu şehirdedir. Şehrin büyüklüğü üçte bir fersah genişliğindedir. Yapıları topraktandır. Rabatın etrafı surla çevrilmiştir. İç şehrin pek çok kapısı bulunmaktadır (İstahrî'ye göre beş kapıdır).¹⁷ Bunlardan biri Bâbu Büceyr, diğeri Bâb el-Murakkaş'tır. Diğeri ise Kâsan, Cuma Mescidi ve Rahabe kapılarıdır (İstahrî'de Dâr-i Rihane'dir).¹⁸ Hem şehirde hem rabatta akarsular, çok sayıda havuz bulunmaktadır. Rabat'ın her kapısı iki fersah boyunca uzanan gür bostanlara ve devamlı akan nehirlere açılmaktadır. Şaş nehrini geçtikten sonra, şehir hizasında bir konak boyunca çayırlar, bol otlaklar ve kumluklar uzanmaktadır.¹⁹ Hudûdu'l-Alem'de Ahsiket, emirlerin ve âmillerin devamlı

¹⁰ Mukaddasî, a. y.; İstahrî, 266; Havkal, 513.

¹¹ Hurdâdbih, 30.

¹² İstahrî, 335.

¹³ Çulanov, Yu. G., *Gorodişşe Ahsiket*, SA, 1963: No. III, 197.

¹⁴ Bernştam, *İstoriko-Arheologičeskiye Oçerki Tsentralnogo Tyan-Şanya i Pamiro-Alaya*, MIA No 26, Moskva-Leningrad, 1952: 247; Çulanov, a.g.e., 199.

¹⁵ Havkal, 512; Şeşen R., *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Ankara, 1985: 239-240.

¹⁶ İstahrî, 265.

¹⁷ İstahrî, 265.

¹⁸ İstahrî, a. y.

¹⁹ Havkal, 512-513; Yâkût, I, 153.

buldukları bir yer olarak gösterilmektedir. Burdaki bilgilere göre Fergana'nın baş şehri Sır Derya'nın kıyısında, çok sayıda altın ve gümüş madenlerin mevcut olduğu bir dağ eteğinde yer almaktadır.²⁰ Sem'ani'ye göre Ahsiket Fergana'nın en güzel ve en temiz şehridir.²¹ Şehristanı sulayan çeşitli kanallar, duvarları tuğla ve kireçle örülmüş güzel depolara dökülmektedir. Mukaddesî'ye göre Ahsiket, Filistin'deki meşhur Remle şehrinin bir buçuk misli büyüklüğündedir.²²

Arkeolojik bilgilere göre Ahsiket'in kuhendizi şehristanın güneybatı köşesinde yer almakta ve 30 m yüksekliktedir. Güney tarafını tahkim etmek için nehrin yüksek ve sarp kıyısı kullanılmış ve buradaki duvarlar daha alçaktır. Şehristan ve rabatın diğer bütün tarafları surlarla çevrilmiştir. Şehristan üç tarafından kulelere sahip sağlam surlarla çevrilmiş durumdadır. Şehristanın doğu duvarında 10 tane kule bulunmaktadır. Bu kuleler günümüzde biri birinden 20-30 metrelik mesafeyle ayrılan, yayılmış tepeler şeklinde muhafaza edilmiştir. Kuzey duvarında 11 tane kule bulunmuştur. Batı duvarında ise 3 tane kulenin izleri muhafaza edilmiştir.²³ Ahsiket'in bütün surları, dış kenarı yüksek olan derin bir hendekle çevrilmiştir. Şehristan meydanı boyunca birbirine çok yakın yapılan binaların kalıntıları bulunmaktadır. Bunların üzerinde Orta Çağ dönemine ait çeşitli çini eşyalar keşfedilmiştir. Bu çini eşyaların arasında Türk dönemine ait ve özellikle Samanoğlu ve Karahanlı dönemine ait eşyalar ağırlıktadır.²⁴ Kültür tabakası gösteriyor ki, insanoğlu burada Kuşan zamanından beri varlığını sürdürmüştür. Fakat Ahsiket'in inkişafı Türk dönemi ve sonraki dönemlere denk gelmektedir.

Şehrin kuhendizi şehristanın güneybatı köşesinde yer alıp, şehristandan kuzeyden geçen bir yol vasıtasıyla, doğudan da bir hendekle ayrılmaktadır. Rabatın, zamanında bir surla çevrildiği anlaşılmaktadır. Buranın geniş toprakları zanaatçı mahallerini, çiftçileri, çarşıları vs. içine almaktaydı. X-XII. yüzyıllarda bu toprakların yoğun bir şekilde iskân edildiği arkeolojik malzemelerden anlaşılmaktadır. Kazılar sırasında burada pek çok seramik kuburlar (borular), küpler, tuğla örmeleri, dökme seramik, cam kapkacaklarının kalıntısına rastlanmıştır. Sellerle rabatın güneydoğu kısmında yer alan hamamın büyük bir kısmı tahrip edilmiştir.²⁵ Zanaat mahallelerinin büyüklüğünden, çok sayıdaki para ve cûruf kalıntılarında şehrin ticaret ve zanaat merkezi olduğu anlaşılmaktadır. Şehrin sağlam surları ve kuvvetli kuhendizi de onun bir idare merkezi olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Şehristan meydanı boyunca Orta Çağ dönemine ait çeşitli çini eşyalar ortaya çıkarılmıştır.

²⁰ Hudûd, (p. 23b).

²¹ Semanî, I, 153.

²² Mukaddasî, 271.

²³ Ahrarov İ., *Arheologičeskiye İssledovaniya Gorodişşa Ahsiket v 1960g.*, *ONUz*, 1962, No VIII, 55-56.

²⁴ Bernştam, a.g.e., 244-247.

²⁵ Ahrarov, a.g.e., 56.

Güney Fergana'ya ait olup ana yol üzerinde bulunan şehirlerden Kubâ ve Uş (yani Oş) şehirleri vardır. İstahrî'ye göre Kubâ, söz konusu yüzyıllarda Fergana'nın başkenti olan Ahsiket'ten sonraki ikinci büyük şehirdir. Ona göre Kubâ, buradaki şehirlerin en güzellerindendir. Şehirde kuhendiz, rabat, Cuma camisi ve çarşılar bulunmaktadır.²⁶ İbn Havkal Kubâ için aynı bilgileri vermekle birlikte şunları da eklemektedir: “şehrin kuhendizi harap olup camisi buradadır. Çarşıları rabattadır. Dar el-İmâre ve hapishane de rabattadır. Rabatın etrafını çeviren bir sur bulunmaktadır. Kubâ'nın, Ahsiket'in bostanlarından ve sularından daha fazla bostanı ve suyu vardır”.²⁷ Mukaddesî Kubâ'nın diğer şehirlerden daha rahat, daha geniş, daha hoş, daha temiz, daha cazip bir şehir olduğunu bildirmektedir. Hatta ona göre, mantıken buranın merkez olması gerekmektedir. Şehrin ortası meydanlık olup camisi çarşısındadır. Mukaddesî, hakîmlerin Kubâ için “Fergana Kuba'dan ibarettir. Geri kalanı çör çöptür.” dediklerini aktarmaktadır.²⁸ Şehrin muharebe hazırlığı ve sayısı çok köyü vardır. Kubâ hududunda başka bir şehir olmayıp, başka bir amillik de bitişmemektedir. Hudûdu'l-Âlem'in yazarı Kubâ'yı, Fergana'nın en büyük ve en gelişmiş mamur şehri olarak göstermektedir.²⁹

Söz konusu yüzyıllarda Fergana'nın üçüncü büyük şehri Oş'tur. Oş Fergana'nın ekonomik ve ticari merkezidir.³⁰ Mukaddesî'ye göre Oş nehirleri bol, çeşitli özelliklere sahip bir şehirdir; ferah ve bolluktur. Çarşıları bol olup camisi çarşılarının ortasındadır. Dağa yakın zengin bir yerdir; suları boldur.³¹ İbn Havkal Oş'un mamur bir şehir olduğunu, bir kuhendiz bulduğunu kaydetmektedir. Ona göre Dar el-İmâre ve hapishane kuhendizinde içinde yer almaktadır. Şehrin bir rabatı ve bu rabatın etrafında da su bulunmaktadır. Bu şehir, üzerinde (gayrimüslim) Türkleri gözetleme yeri bulunan dağa bitişiktir. Bu gözetleme yerinden onların sebze tarlaları, sürüleri korunmaktadır³². Şehrin üç kapısı vardır: Dervaza-i Kuh=Dağ Kapısı, Dervaze-i Âb=Su Kapısı ve Dervaza-i Mugkede=Mugkede Kapısı. Bu kapılar müstahkemdir³³. Mugkede “ateşe tapanlar kapısı” anlamına gelip eski Zerdüştlük dininin bir yankısıdır. Bu yüzyıllarda Oş sakinlerinin ancak küçük bir kısmının Zerdüştlük mensubu oldukları anlaşılmaktadır. Çünkü X. yüzyılda İslamiyet'in, Fergana'nın bütün tarım ahalisinin hâkim dini durumuna

²⁶ İstahrî, 333.

²⁷ Havkal, 513.

²⁸ Mukaddasî, 271.

²⁹ **Hudûd**, (p. 23b).

³⁰ Zadneprovsky Yu. A., **Oşskoye Poseleniye k İstorii Fergani v Epohu Pozdney Bronzi**, Bişkek, 1997: 113.

³¹ Mukaddasî, 272.

³² Havkal, 513; İstahrî, 266.

³³ Havkal, 513; İstahrî, 266.

geldiği bilinmektedir.³⁴ **Hudûdu'l-Âlem**'de de Oş kalabalık ve zengin bir şehir olarak zikredilmektedir. Bu esere göre Oş'un halkı çok savaşçıdır. Şehir, dağın tam eteğinde yer almış olup dağın üzerinde gözetleme karakolları çöktür.³⁵

Özkent ve Kubâ şehirlerinin etrafında olduğu gibi, Oş'un etrafındaki tarımla uğraşan meskun yerler şehir için birer dış istihkam hattı görevini yapmaktadır. Bunun dışında Oş'un güneydoğusunda 2 fersahlık³⁶ bir mesafede, zamanına göre mükemmel bir kaleye sahip olan Medva şehri bulunmaktadır.³⁷ Oş'tan farklı olarak Kubâ ve Özkent'in etrafında şehirler yoktur. Oş hakkındaki bilgilere büyük Türk âlimi Kâşgarlı Mahmud'un ünlü **Divânü Lügati't-Türk**'ünde de rastlanmaktadır. Kâşgarlı, Oş için "tanınmış bir şehir adı" demekle birlikte "Uc" diye şehrin adının diğer bir yazılışını da vermektedir.³⁸

Semanî'nin Türk şehirlerinden diye zikrettiği Uzkan veya Yuzkan (Özkent şehri) Miyan-Rudan bölgesinde bulunmaktadır.³⁹ Yakut Hamavi, Uzcand olarak şehrin diğer bir yazılışını da vermektedir. Ona göre Özkent Maveraünnehr'e ait bir şehir olup Fergana'nın en ucundadır ve gayrimüslim ülkelerle bitişiktir.⁴⁰ Kâşgarlı'nın bilgilerine göre Özkent, Fergana'daki bir kasabanın adı olup Türkçe bir isimdir; "kendimizin şehri" anlamına gelmektedir.⁴¹ İstahrî'ye göre burası, Oş şehrinin üçte ikisi kadar büyüklüktedir. Kuhendizi, müstahkem şehri, rabatı, bağları, bostanları ve akarsuları bulunmaktadır.⁴² İbn Havkal'a göre buranın geniş bir bölgesi, geniş bir sahaya dağılmış köyleri bulunmaktadır. Âmilliğinde başka bir şehir yoktur. Çarşıları rabattadır. Özkent, Türkler'in kapısı önünde bulunan bir ticaret yeridir.⁴³ Türkler ticaret yapmak için buraya gelmektedirler. Mukaddesî'ye göre Özkent kapısının önünde, köprüsü olmayan bir kanal akmaktadır. Şehrin rabatı surla çevrilmiştir. Buranın şehir merkezi mamur olup çarşıları, camisi, suru bulunmaktadır. Bütün bunların içine sular akmaktadır. Şehrin dört kapısı bulunmaktadır. Bu kurenin şehirleri arasında suru bulunan başka bir şehir yoktur.⁴⁴ **Hudûdu'l-Alem**'deki bilgilere göre şehir dolaylarından iki nehir geçmektedir. Bunlardan birinin adı Yabaku olup Tibet dağlarından akmakta, diğeri ise Barshan nehri olup Karluk (Halluk) bölgesinden akmaktadır.⁴⁵ XII. yüzyılda Özkent şehri ekonomi ve ticaret merkezi olarak o kadar önemli

³⁴ Galitsky V. Ya., Ploskih V. M., **Starinnıy Oş**, Frunze, 1987: 24.

³⁵ **Hudûd**, (p. 23b).

³⁶ İstahrî, 347.

³⁷ Havkal, 514.

³⁸ Kâşgarlı Mahmud, **Divânü Luğati't-Türk**, Çev.: Besim Atalay, Ankara, 1998: I, 35.

³⁹ Semanî, VIII, 438; V, 49.

⁴⁰ Yâkût, I, 374; VII, 530.

⁴¹ Kâşgarlı Mahmud (Besim Atalay), I, 344.

⁴² İstahrî, 266; Havkal, 513; Şeşen R., a.g.e., 240.

⁴³ Havkal, 513-541.

⁴⁴ Mukaddasî, 271.

⁴⁵ **Hudûd**, a. y.

mevkiye gelmiştir ki şehrin bulunduğu Sır Derya nehri (Kara Derya) bazen Özkent nehri olarak zikredilmektedir.⁴⁶ Asıl Özkent şehri IX. yüzyılda Türk beylerinden Dihkan Çur-Tegin'e aitti.⁴⁷ X. yüzyılın sonuna doğru Fergana Vadisi, Maveraünnehir'in diğer bölgeleri gibi Karahanlılar tarafından zapt edildiği zaman, Özkent Maveraünnehir'in baş şehri durumuna gelmiştir. Özkent'in en müreffeh ve mamur olduğu devir bu döneme, yani Karahanlılar'ın ilk devrine rastlamaktadır. Sonraki dönemde Özkent, Fergana vilayetinin merkezi görevini yapmıştır.

İslam müelliflerinin tasvir ettikleri bu Fergana şehirleri, sadece siyâsi iktidarın, ticaret ve zanaatın merkezleri değildir. Bunların yanısıra, çok gelişmiş yer altı servetlerini işleme atölyeleri, dükkanları da bu şehirlerde toplanmış durumdaydı. Ayrıca bölgenin Karahanlılar tarafından zapt edilmesinden sonra Yedisu bölgesinde, Isık Göl sahillerinde ve Tanrı Dağları'nda da şehirlerden, kervansaraylardan, kalelerden oluşan kalabalık bir kültür şebekesinin ortaya çıktığını görmekteyiz. Bu topraklar ve şehirler üzerinden Semerkant, Buhara vs. diğer şehirlere pek çok ticaret kervanları geçmekteydi.

KAYNAKÇA

Ahrarov, İ., **Arheologičeskiye İssledovaniya Gorodişa Ahsiket v 1960g., Obşestvenniye Nauki Uzbekistana, 1962(a)**, 5-8 (No: 8), Taşkent, 1962a, AN UzSSR.

Barthold, V. V., **Moğol İstilasına Kadar Türkistan, Haz.:** H. D. Yıldız, Ankara, 1990, Türk Tarih Kurumu Yayinevi.

Belenitskiy, A. M.-Bentoviç İ. B.-Bolşakov O. G., **Srednevekoviy Gorod Sredney Azii**, Leningrad, 1973, İzdatelstvo Nauka.

Bernştam, A. N., **İstoriko-Arheologičeskiye Oçerki Tsentralnogo Tyan-Şanya i Pamiro-Alaya**, MİA No 26, Moskva-Leningrad, 1952, İzdatelstvo AN SSSR.

Çulanov, Yu. G.- Gorodişşe Ahsiket, **Sovetskaya Arheologiya**, 1963, No: 3.

Gafurov, B. G., **Taciki. Drevneyşaya, Drevnyaya i Srednvekovaya İstoriya**. Moskva, 1972, İzdatelstvo Nauka.

Galitsky, V. Ya.-Ploskih V. M., **Starinniy Oş**, Frunze, 1987, İlim.

Hudûd al-Alam. The Regions of the World, A Persian Geography 372 A.H. -982 A.D. Translated and Explained by V. Minorsky with the Preface by V. V. Barthold, Translated from the Russian, London, 1937.

İbn Havkal, Ebu'l-Kasim El-Nasibî, **Surat al-Ard (Opus Geographicum)**, Ed. M. J. De Goeje, Lugduni Batavorum apud E. J. Brill, 1967, BGA, II, 528p.

⁴⁶ Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, Haz. H. D. Yıldız, Ankara, 1990: 210.

⁴⁷ Hurdâdbih, 30; Kudâma, 208.

İbn Hurdâdbih, Ebu'l-Kasim, **Kitab al-Masalik va'l-Mamalik**, Ed. M. J. Goeje, Lugduni Batavorum apud E. J. Brill, 1967, BGA, VI, Editio-1889, p. 1-183.

El-İstahrî, Ebu İshak el-Farisî, **Surat al-Ard (Viae Regnorum)**, Ed. M. J. De Goeje, Lugduni Batavorum apud E. J. Brill, 1967, BGA, I, 348p.

İstoriya at-Tabari, Red. Yusupov, E. Yu.-Hayrullayev, M. M.-Amincanova, S. A. ve başkaları, Taşkent, 1987.

Kâşgarlı Mahmud, **Divanü Lugati't-Türk**, Yay. K. Rıfat (Bilge), İstanbul, 1333 -1335, I-III.; **Türkçe Tercümesi**: B. Atalay, Ankara, I, 1939, II, 1940, III, 1941, Türk Dil Kurumu Yayınevi.

Kudâma, Bin Cafer, **Kitab al-Harac (Accedunt Excerptae Kitab al-Kharadj)**, Uactore Kodama İbn Dja'far, Ed. M. J. De Goeje, Lugduni Batavorum apud E. J. Brill, 1967, BGA, VI, p. 184-534.

El-Mukaddasî, Şemseddin Ebu Abdallah, **Ahsan al-Takâsim fi Marifat al-Akâlîm (Descriptio İmperii Moslemici)**, Ed. M. J. De Goeje, Lugduni Batavorum apud E. J. Brill, 1967, BGA, III, 498p.

Semanî, **Kitâb el-Ensâb (The Kitab al-Ansab of Abd al-Kasim al-Samanî)**, Reproduced in facsimile from the Manuscript in the British Museum ADD. 23, 355. With an introduction by D. S. Margoliouth, Leiden-London, 1912, 7+603hb (E. J. W. Gibb Memorial Series. Vol. XX).

Şeşen, R., **İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri**, Ankara, 1985, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınevi.

Zadneprovsky, Yu. A., **Oşskoye Poseleniye k İstorii Ferganı v Epohu Pozdney Bronzi**, Bişkek, 1997, Muras, No 1.

